

hun woorden op blz. 62 over de vergemakkelijking der inning van kleine vorderingen ter overweging mogen worden aanbevolen. En zo past, ook al gevoelt men critiek en al blijft het verlangen naar een nieuwen „VAN DER KEMP”, toch aan het eind dezer bespreking een woord van erkentelijkheid voor de verschijning van hun „handboek”.

Mr R. KRANENBURG, *De grondslagen der rechtswetenschap*. Juridische kennisleer en methodologie. 2^e dr. 1948. — Tjeenk Willink & Zoon N. V. Haarlem. 187 blz.

Slechts korten tijd na de verschijning van den eersten druk van dit boek van den bekenden Leidsen hoogleraar bleek een tweede noodzakelijk.

KRANENBURG heeft hierin nog eens een heldere samenvatting gegeven van de in zijn talrijke vroegere publicaties, met name in zijn *Positief recht en Rechtsbewustzijn*, terug te vinden opvattingen inzake de grondslagen en methode der rechtswetenschap. En steeds wordt men weer getroffen door de onverzwakte geest- en werkkraft van dezen reeds bejaarden schrijver, door zijn ongeschokt geloof in de juistheid van zijn uitgangspunt en methode, door de boeiende en levendige wijze, waarop hij zijn gedachten weet voor te dragen, zijn grote belezenheid en veelzijdige rechtskennis en niet het minst door zijn diepe overtuiging van en liefde voor de boven-positieve grondslagen van het recht.

Wanneer ik mij echter tracht te kwijten van mijn taak een critische beoordeling van dit werk te geven — wat naar mijn mening een uiterst verantwoordelijke opgave in dienst van de wetenschap is — dan voel ik mij al aanstonds in verlegenheid bij het bepalen van den aard ervan. Het wordt ons aangediend als een juridische kennisleer en methodologie. Maar de inhoud dekt deze ondertitel slechts zeer ten dele en doet eer denken aan een verzameling min of meer willekeurig gerangschikte essays over een aantal onderwerpen, die men gewoonlijk in een Inleiding in de Rechtswetenschap vindt behandeld. Het boek vertoont geen behoorlijke systematische opbouw. Wel heeft de schrijver consequent vastgehouden aan zijn opzet bij alle door hem behandelde rechtswetenschappelijke en rechtspolitische vraagstukken de onveranderlijke gelding van de „wet van het rechtsbewustzijn” als eigenlijken grondslag van het juridisch waarderingsoordeel aan te tonen. En daar hij de analyse van deze wet naar de „empirisch analytische methode” als een kennistheoretische aangelegenheid beschouwt, wordt daardoor in zoverre wel begrijpelijk, dat hij aan zijn boek het karakter van een juridische kennisleer wilde zien toegekend.

Deze kennistheoretische grondlegging doet echter — de hooggeachte schrijver vergeve mij deze kwalificatie — heden ten dage toch wel wat geantiqueerd aan. De Kantiaansche kennistheorie en de daaraan door HEYMANS voor de ethiek gegeven psychologische wending stonden nog geheel onder de ban van het klassieke natuurwetenschappelijk denkmodel, dat, gezien de nieuwe ontwikkeling die de mathematische natuurwetenschap zelve sinds het begin dezer eeuw heeft doorgemaakt, door geen ter zake kundige meer is te handhaven. KANT's synthetische oordelen a priori op het gebied der wiskunde en der physica bleken slechts voor-oordelen van een mathesis, die nog geen andere geometrie kende dan de euclidische, en van een physica die nog op het oude deterministische standpunt stond, dat sinds-

dien door de feiten weerlegd werd. Het oude begrip „natuurwet” moest worden prijsgegeven, evengoed als de oude opvatting, dat de axiomas der euclidische of welke andere geometrie ook absolute gelding zouden hebben, een opvatting, welke KRANENBURG (blz. 34) nog rustig als onaantastbare waarheid verkondigt. Dit was een van de redenen, waarom in de hedendaagsche wijsbegeerte het geloof in de *grondleggende* beteekenis van de kennistheorie voor het wetenschappelijk denken ondergraven is en de kennistheoretische vragen op het tweede plan zijn gekomen. Dat het menselijk bewust zijn met behulp van apriorische denk- en aanschouwingsvormen zich autonoom de „empirische werkelijkheid” zou opbouwen, is een dogma gebleken, dat reeds in het licht van de nieuwere wetenschappelijke ontdekkingen geen stand kon houden. En het is a fortiori „dogmatisch” deze verloren stelling, die KANT zelf uitsluitend voor het „natuurwetenschappelijk werkelijkheidsbeeld” had verdedigd, tegen KANT's eigen bedoeling in, ten aanzien van de normatieve aspecten der menselijke ervaring te blijven handhaven, gelijk schrijver op blz. 23 van zijn boek doet. Ik wil daarmee natuurlijk allerminst beweren, dat de kennistheorie haar betekenis voor de rechtswetenschap en de overige vakwetenschappen zou hebben verloren. Integendeel, zij blijft in hoge mate noodzakelijk. Maar ze dient dan *inderdaad* — en niet bloot in naam — *critisch* te zijn. En daarvoor is nodig, dat allereerst de transcendentale vraag naar haar *eigen mogelijkheid* wordt opgeworpen. M. a. w., wie wezenlijk zoekt naar de *grondslagen* der rechtswetenschap en zich daarbij wil hoeden voor de dogmatische fout *boven-theoretische voor-oordelen* voor *theoretische axiomas* uit te geven, dient te beginnen met een transcendentale critiek van de *wetenschappelijke of theoretische denkhouding als zodanig*, een critiek, die zowel aan een kennistheorie als aan een moderne phaenomenologie of ontologie dient *vooraf te gaan*.

Ofschoon zulk een critiek, die ook de grondslagen van 's schrijvers eigen theorie raakt, reeds vanaf 1926 door de wijsbegeerte der wetsidee is ontwikkeld, heeft KRANENBURG daarvan blijkbaar geen kennis genomen, althans nergens in zijn boek heeft hij zich de moeite getroost zijn standpunt daartegenover te verdedigen. Ik geloof, dat dit wetenschappelijk niet verantwoord is, te minder, omdat het hier maar niet om den *auteur* der bedoelde wijsbegeerte, maar om een *geheele richting* in het wijsgeerig en rechtswetenschappelijk denken gaat, die zich de laatste decennia niet onbetuigd heeft gelaten.

Wanneer de schrijver zich inderdaad *critisch* van den aard en innerlijke structuur der wetenschappelijke denkhouding had rekenschap gegeven, zou hij hebben moeten inzien, dat de grondslag van zijn gehele betoog, nl. dat alle rechtswaardeeringen haar oorsprong vinden in een algemeene wet van het autonome *rechtsgevoel*, dat hij met het „rechtsbewustzijn” vereenzelvigt (zie blz. 181 en 183 van zijn boek en zijn *Positief Recht en Rechtsbewustzijn* 2^e dr. blz. 172 en andere plaatsen), zelve geen zuiver-wetenschappelijk karakter kan dragen en allerminst kennistheoretisch bewijsbaar is. Het *juridisch* aspect onzer ervaring is nu eenmaal van anderen aard en structuur dan het *psychisch gevoelsaspect* en *rechtsnormen* zijn nu eenmaal iets anders dan *psychische gevoelswetten*.

Dat er een onverbreekelijke *innerlijke samenhang* tussen deze beide modale aspecten bestaat, is buiten discussie. Maar deze samenhang kan niet tot een eenzijdige *oorsprongs-verhouding* ex parte van het gevoel worden geproclameerd, zonder in een wetenschappelijk onverantwoorde verabsoluteering van het gevoelsaspect te vervallen.

Dat zulke verabsoluteeringen onder de meest verschillende vormen (psychologisme, zgn. transcendentaal logicisme, historisme, biologisme, ethicisme enz. enz.) niettemin in de dogmatische (ook in de zich kritisch noemende dogmatische) denkwijze schering en inslag zijn, wijst op een transcendentaal grondprobleem der wetenschappelijke denkhouding als zodanig, dat dus de *vooronderstellingen* van het theoretisch denken raakt, welke het laatste eerst *mogelijk* maken. De zaak is namelijk deze, dat de theoretische denkhouding — in tegenstelling tot de vóór-theoretische — een *anti-thetische structuur* vertoont, waardoor wij — wetenschappelijk denkende — gedwongen worden de empirische werkelijkheid in haar zeer onderscheiden modale aspecten (als die van getal, ruimtelijkheid, beweging, energiewerking, organisch leven, psychisch gevoel, historische ontwikkeling, symbolische beteekenis, omgangs-, economische, aesthetische, juridische, moreele en geloofsaspecten) *uiteen te leggen* en deze aspecten *aan ons logisch denkaspect tegenover te stellen*. In deze theoretische uiteen- en tegenoverstelling bieden de niet-logische aspecten *weerstand* aan de poging ze in een logisch begrip te vatten. En in dien weerstand van den „Gegenstand” ontstaat het *theoretisch probleem*. Zo ontstaat ook het echt theoretisch probleem: wat is de aard van het *recht*? Willen wij nu tot een *begrip* van dat recht komen, dan is tweëerlei nodig: 1. de theoretische antithesis moet door een theoretische synthesis tussen het logisch en het juridisch ervarings-aspect overbrugd worden en 2° er moet een *grond- of vergelijkingsnoemer* worden gevonden voor de theoretische onderscheiding van het juridische en de niet-juridische aspecten der samenleving. De theoretische synthesis onderstelt echter een uitgangspunt, dat boven de theoretische tegenstelling uitgaat en de grondnoemer, waaronder men de aspecten onderling vergelijkt, om ze van elkander te kunnen onderscheiden, onderstelt een *idee van hun onderlinge verhouding en samenhang*.

De vraag nu, hoe men de laatste idee vat, blijkt afhankelijk van het uitgangspunt, dat men voor de theoretische synthesis kiest. In het uitgangspunt krijgt het theoretisch denken de concentrische richting op de werkelijke of vermeende wortel-eenheid van het bewustzijn en deze concentrische richting kan het slechts verkrijgen in de gelijktijdige concentreering van het bewustzijnscentrum op een oorsprongseenheid. En daar de structuur van het theoretisch denken ons zelve zulk een concentratiepunt niet kan bieden, omdat wij, theoretisch denkende, steeds in de onherleidbare verscheidenheid der modale aspecten bevangen blijven, is in werkelijkheid het uitgangspunt steeds van *boven-theoretisch*, van *boven-wetenschappelijk*, in den vollen zin des woords *religieus* karakter.

Zij nu, die zonder kritisch onderzoek naar de innerlijke structuur van de theoretische denkhouding, van de zgn. autonomie dezer laatste uitgaan, zullen menen hun uitgangspunt in het wetenschappelijk denken zelve te kiezen. Maar daar het laatste krachtens zijn structuur steeds op synthesis is aangewezen en er evenveel modaliteiten van theoretische synthesis (d.w.z. vakwetenschappelijke gezichtspunten) bestaan als de empirische werkelijkheid modale aspecten vertoont, zullen zij noodzakelijk vervallen in de verabsoluteering van één dezer aspecten. Dit is de bron van alle *-ismen* in de wetenschappelijke visie op de empirische werkelijkheid, maar deze bron is niet zelve van *wetenschappelijk*, maar van *boven-theoretisch* karakter.

Naar zijn innerlijke structuur zelve *eischt* het theoretisch denken een boven-theoretisch concentratiepunt, dat het eerst mogelijk maakt. En deze onzelfgenoegzaamheid der theoretische denkhouding komt tot uiting in een drietal onderling onverbrekkelijk samenhangende theoretische ideeën of grensbe-

grippen, die reeds KANT op het spoor was, zonder haar grondleggende betekenis voor de wetenschap te hebben ingezien. Dit zijn 1° de reeds gesignaleerde idee i. z. de onderlinge verhouding en samenhang der theoretisch uiteengestelde aspecten, 2° een idee van hun *geheele* (of, bij een dualistisch uitgangspunt, *gedeeltelijke*) wortel-eenheid en 3° een idee van hun oorsprong.

Deze drie-ledige transcendentale grond-idee der wetenschap wordt door mij haar *wetsidee* genoemd. Zij blijft in zoverre zelve van theoretisch karakter, dat zij bij de anti-thetische structuur der theoretische denkhouding zelve aanknoopt. Maar de *inhoud*, die men haar geeft, wordt noodzakelijk door boven-theoretische religieuze grondmotieven bepaald. In de transcendentale grond-idee, ligt m. a. w. het *innerlijk* (door de structuur der theoretische denkhouding zelve gepostuleerde) aanknopingspunt tussen de wetenschap en de centrale religieuze sfeer van het bewustzijn.

In de Prolegomena van de wijsbegeerte der wetsidee is uitvoerig aange-toond, dat de ontwikkelingsgang van het westers denken door een viertal van deze grondmotieven is beheerst, t. w. het grieksche *vorm-materiemotief*, het schriftuurlijk grondmotief der christelijke religie (dat van *schepping, zondeval en verlossing door Christus Jezus*), het scholastisch-christelijk synthese-motief van *natuur en genade* en het modern humanistisch grondmotief van *natuur en vrijheid*, dat ook aan KANT's kennistheorie als verborgen uitgangspunt ten grondslag ligt. En tevens, dat het dogma i. z. de autonomie der theoretische rede onder heerschappij van het eerste, derde en vierde grondmotief telkens een andere betekenis aannam, waaruit reeds blijkt, dat dit dogma zelve niet van bloot-wetenschappelijken aard kan zijn.

De erkenning van dezen onweersprekelijken stand van zaken betekent allermint de prijs-gave van een algemeengeldige waarheid en van een algemeengeldige structuur van het wetenschappelijk denken en de empirische werkelijkheid. Zij *impliceert* integendeel het bestaan van deze algemeengeldige structuur en maakt er meer ernst mede dan in de dogmatische denkwijze het geval is, waar het verborgen (subjectief gekozen) uitgangspunt tot criterium van wetenschappelijkheid wordt verheven en de daardoor bepaalde subjectieve wetsidee aan de critiek onttrokken wordt. Ieder uitgangspunt dat, op welke wijze dan ook, er toe dwingt, een theoretisch geabstraheerd aspect tot grondnoemer voor de andere te verheffen en dus een *verabsolu-teering* van zulk een aspect impliceert, moet *vals*ch zijn en de theoretische werkelijkheidsvisie op een dwaalspoor leiden. Want zulk een verabsolu-teering komt in strijd met de algemeengeldige structuurwet van het theoretisch denken zelve.

In de maskeering van uitgangspunt en transcendentale grondidee door het dogma i. z. de autonomie der wetenschap openbaart zich de typisch dogmatische denkhouding. De theoretische denkhouding zelve is haar nog niet tot critisch probleem geworden.

Wanneer KRANENBURG met HEYMANS¹ den oorsprong van het recht in een algemene wetmatigheid van het „autonome” *psychisch rechtsgevoel* zoekt, dan hanteert hij noodzakelijkerwijze een transcendentale oorsprongs-idee² evengoed als b.v. STAMMLER of KELSEN² zulks doen, wanneer zij dien oorsprong in de *transcendentiaal-logische* functie van het theoretisch bewustzijn

¹ Vgl. HEYMANS *Einführung in die Ethik* (1914) S. 34, waar de zedelijke oordelen op „Gefühle” worden teruggevoerd.

² Ik merk terloops op, dat KRANENBURG bij zijn bestrijding van KELSEN's neo-Kan-

zoeken, of v. SAVIGNY, wanneer hij dien oorsprong in den *historischen volksgeest* verlegde, of LUNDSTEDT, wanneer hij dien oorsprong een sociaal-biologisch stempel opdrukt. Wetenschappelijk wordt deze stand van zaken echter gemakkelijk gemaskeerd, wanneer deze oorsprongs-idee ons onder het mom van een vakwetenschappelijk juridisch *begrip*, nl. dat van een materiele *rechtsbron*, wordt aangediend. En niet minder is dit het geval, wanneer men haar in het gewaad ener „onbevooroordeelde” *kennistheorie* steekt.

Wanneer nu KRANENBURG meent met deze implicite ingevoerde en kennistheoretisch gecamoufleerde oorsprongs-idee, die weer tegelijk een idee i.z. de diepere eenheid en onderlinge verhouding en samenhang van de theoretisch onderscheiden aspecten impliceert, binnen de grenzen der autonome wetenschap te blijven en aan hen, die een *goddelijken* oorsprong (men mag wel vragen: *welken?*, want dat is juist beslissend voor den inhoud der wetsidee!) van het recht aannemen, overschrijding van die grenzen ten laste legt (blz. 181/2), dan blijkt daaruit opnieuw, hoe weinig hij zich van de eigenlijke beteekenis en functie dezer transcendentale idee heeft rekenschap gegeven.

Een psychologistische oorsprongs-idee is even oncritisch als een logicistische of een historicistische of biologistische. En het is onwetenschappelijk haar voor wetenschappelijk bewijsbaar te houden, want de theoretische tegenstandsrelatie, waarmede de wetenschappelijke denkhouding staat en valt, geeft ons geen enkel recht den oorsprong van het juridisch aspect in een geheel andersgeaard aspect als dat van het psychisch gevoel te zoeken. Integendeel, zij wreekt zulk een (transcendentiaal) psychologisme door het daarin bevangen denken in antinomieën te verstrikken, die steeds wijzen op een theoretische uitwisseling van de modale gebiedsgrenzen der aspecten.

Het merkwaardige van al zulke -ismen is nu, dat zij zich alle gelijkelijk tot op zekere hoogte in het rechtswetenschappelijk denken laten doorvoeren en zich zelfs met een zekere overtuigingskracht aan het in hun oorsprongs-idee bevangen denken opleggen.

Het gevoelsaspect b.v. vertoont naar zijn modale structuur, evenals ieder ander modaal aspect onzer ervaring, een eigenaardige *universaliteit*, waarin zich de gehele orde en samenhang der aspecten weerspiegelt. Naast het *rechtsgevoel* vertoont het gedifferentieerde menschelijk gevoelsleven in een merkwaardige orde en samenhang ook een *logisch* gevoel, een *historisch* gevoel, een *taalgevoel*, een *economisch*, een *aesthetisch*, een *moreel* gevoel, een gevoel van *geloofs-zekerheid* enz. En ook het innerlijk verband met de vóór-logische aspecten komt in de modale structuur van het gevoel tot uitdrukking (*ruimte* gevoel en gevoelsruimte, *gevoelsbeweging*, *gevoelsleven*.) En zo schijnt het psychisch gevoelsaspect zich inderdaad te lenen tot theoretischen *grondnoemer*, waaronder wij de andere aspecten met elkander kunnen vergelijken en op welks grondslag men ze onderling theoretisch kan onderscheiden.

Maar de overige ervarings-aspecten — het juridische inbegrepen — vertonen eveneens een modale structuur, waarin zich de universele orde en samenhang der aspecten uitdrukt.

Voor een wezenlijk critische juridische wetenschapsleer noopt deze onweersprekelijke stand van zaken tot een serieus onderzoek van de eigen modale

tiaansche „*reine Rechtslehre*” dezen schrijver niet geheel recht doet, waar hij hem nog de opvatting toedicht, als zouden de toekenning van het primaat aan het volkenrecht dan wel aan het staatsrecht wetenschappelijk gelijkwaardige hypothesen zijn. KELSEN heeft dit vroeger verdedigde standpunt reeds lang verlaten en huldigt thans beslist de leer i.z. het primaat van het volkenrecht.

structuur van het juridisch aspect, die den onherleidbaren *eigen* aard van dit laatste bepaalt. Wie wezenlijk de *grondslagen* der rechtswetenschap wil opsporen, kan dit structuurprobleem niet ontwijken. Want het dringt zich reeds hierdoor onweerstaanbaar op, omdat in de rechtswetenschap schijnbaar alle modale grondbegrippen terugkeeren, die aan de overige vakwetenschappen ten grondslag liggen, terwijl ze hier toch een eigen *juridischen* zin aannemen, die ze in de andere wetenschappen niet kunnen hebben.

Hiertoe behoort ook dat merkwaardig *evenredigheids*begrip, dat synthetisch een essentieel structuur-moment in het juridisch aspect vat, en dat vanaf het eerste theoretisch nadenken over het probleem van het recht, de aandacht getrokken heeft. Gelijk bekend, ziet KRANENBURG in het evenredigheidsbeginsel de constante en eenige grondwet van alle juridische waardesring.

Maar het evenredigheidsprincipe is in oorsprong van *mathematischen* huize, gelijk reeds de Pythagoreërs en Aristoteles wisten (vgl. Aristoteles' onderscheiding van de juridische evenredigheidsmaatstaf in een arithmetische en een geometrische). In zijn *juridisch* gebruik kan het slechts een *analogisch karakter* dragen. D. w. z. dat zijn modaal-*juridische* zin eerst na een serieuze analyse van de gehele modale structuur van het juridisch aspect wetenschappelijk aan het licht kan treden.

Hierbij doet zich opnieuw een uiterst merkwaardige stand van zaken voor: De structuur van een modaal aspect blijkt een architectonisch geheel te zijn, waarin een oorspronkelijke *zin-kern* den onherleidbaren eigen aard van het aspect waarborgt, terwijl om deze zin-kern zich structuur-momenten van niet-oorspronkelijk karakter groepeeren, waarvan een deel blijkt terug te wijzen naar de zin-kernen van de respectievelijk vroeger gerangschikte aspecten en een deel vooruit te wijzen naar de zinkernen- van die aspecten, die een latere plaats in de geheele orde innemen. De eerste zullen wij analogische, de laatste anticiperende structuur-momenten noemen. Geen enkel analogisch of anticipeerend moment kan zijn intrinsiek juridischen zin openbaren los van de overige en los van de hen alle qualificeerende modale zinkernen. Zijn modaal-juridische zin preciseert zich voor de ken-theoretische analyse eerst geleidelijk in den successieven samenhang met alle andere momenten. Deze analyse zal dus tegelijk de plaats aan het licht moeten brengen, die het juridisch aspect in de gehele orde der aspecten inneemt. En uit dezen stand van zaken blijkt opnieuw, dat aan alle juridische grondbegrippen een transcendentale idee van de onderlinge verhouding en samenhang der aspecten ten grondslag moet liggen, welker inhoud afhankelijk is van het verborgen *uitgangspunt* van den denker.

Nergens in zijn boek toont KRANENBURG iets van deze structuur-problemen van het juridisch ervaringsaspect te hebben gezien. Dat het rechtelijk aspect onzer ervaring (dat volstrekt niet — gelijk de schrijver meent — in *rechtsnormen* opgaat, maar ook een, aan die normen onderworpen, eigen-gaarde *feitelijke* zijde vertoont) een eigen *getalsmoment* bevat (de *juridische* eenheid en evenredigheid in een tweeheid of veelheid), een eigen *ruimtelijk* moment (het geldingsgebied van een rechtsorde en de juridische plaats van een rechtsfeit), een eigen *bewegings-* en *causaliteitsmoment*, evenals een analogie van het organisch levensaspect (het rechtsleven, het rechtsorgaan), van de *gevoelstreving* (het juridisch willen), van de logische onderscheiding en tegenspraak (rechtmatigheid-onrechtmatigheid, van den historischen zinkern: de macht (de *rechtsmacht* of competentie)), juridische toerekening van het omgangsaspect (het *rechtsverkeer*), van het taal-aspect (de *rechtsbetekenis*, vast te stellen door *juridische* uitlegging), van het *economisch* aspect (de

juridische economie in de afweer van het exces), en van de aesthetische harmonie (de *juridische* harmoniseering der belangen), dit alles is den schrijver ontgaan.

En evenzeer, dat in de modale structuur van het recht zich anticipeerende structuur-momenten bevinden (de juridische schuldfiguur, de goede trouw, de billijkheid, in 't algemeen de beginselen der zgn. *juridische* moraal), die eerst in het ontsluitingsproces van het rechtsleven tot uitdrukking kunnen komen en den *innerlijken* (en maar niet *uitwendigen*) samenhang tussen recht en moraal *binnen de modale grenzen van het rechtsleven zelve* openbaren.

Dit gemis aan structureel inzicht wreekt zich bij de behandeling der verschillende algemeene leerstukken, waarop ik helaas hier niet afzonderlijk kan ingaan. Het wreekt zich ook, waar de schrijver tenslotte tracht het recht van enkele andere norm-gebieden af te grenzen en daarbij het analogisch (niet juridisch omljnd) evenredigheidsbegrip tot exclusief criterium van het recht verheft.

Zoo is het ook te verklaren, dat KRANENBURG's bekende formulering van het juridisch evenredigheidsbeginsel, die hij zelf een „exacte” noemt, in werkelijkheid voor de rechtswetenschap onbruikbaar is. Want daar hier het recht eerst tot een modaliteit van het psychisch gevoelsaspect is gedenatureerd, wordt in KRANENBURG's formule ook consequent met psychologische begrippen gewerkt, die als zodanig geen rechtelijken inhoud kunnen hebben.

Lust en onlust zijn psychische gevoelsaandoeningen, waarover een rechtsorde nu eenmaal niet beschikken kan. Zij dragen bovendien een zgn. polair karakter, zodat ieder lustgevoel (naar *psychische* wetmatigheid) gemakkelijk in zijn tegendeel omslaat.

Daarom gaat de formule „zooveel lust en onlust als waarover elk (lid der rechtsgemeenschap) de voorwaarden heeft geschapen, komen aan hem toe”, geheel buiten den zin des rechts om. Het gaat in rechtsoordelen om heel wat anders dan een evenredigheid in de toedeling van *lust* en *onlust*. Is een juridische bevoegdheid soms een lustgevoel en een juridische verplichting of belasting een onlustgevoel? En toch is naar den normatieve aard des rechts aan iedere afgrenzing van rechtsbevoegdheid en rechtsplicht het evenredigheidsmoment essentieel. Maar het gaat hier om een *juridische* evenredigheid, die zich in psychologische begrippen niet laat vatten, nog daargelaten, dat lust en onlust zelve niet voor een quantitatieve meting toegankelijk zijn.

KRANENBURG's formule is ook niet te redden, door, in plaats van „lust” en „onlust” te lezen „de voorwaarden voor lust en onlust”, zoals hij zelf in het aan het geciteerde deel zijner formule voorafgaande doet: „elk lid der rechtsgemeenschap is ten aanzien van de voorwaarden voor lust en onlust gelijk en gelijkwaardig, voor zover hij niet zelve de voorwaarden schept voor het ontstaan van bijzonderen lust en onlust”. Want ook de *voorwaarden* van lust en onlust kunnen niet naar een juridischen evenredigheidsmaatstaf verdeeld worden. Wat voor den een overwegend voorwaarde voor onlust is zal voor den ander overwegend een voorwaarde voor lust blijken te zijn (vgl. b.v. het door den schrijver op blz. 35 onderaan gegeven voorbeeld van een evenredige arbeidsverdeling in een gijzelaarskamp). Ook de gevoelens zelve (met name de hoogere) laten zich niet alle in het simplistisch schema lust of onlust indelen.

Wanneer dus de schrijver op blz. 183 van zijn boek concludeert: „De wet van het rechtsbewustzijn is . . . een *psychische* wetmatigheid”, dan kan hem slechts worden geantwoord: wij zoeken in een juridische wetenschapsleer niet naar *psychische*, maar naar *juridische structuur-wetmatigheid*. Het rechts-

gevoel met zijn psychische wetmatigheid *onderstelt* de eigen modale structuur van het recht, evengoed als het *taalgevoel* de eigen structuur van het symbolisch taalaspect onderstelt. Want het *rechtsgevoel* is niet het oorspronkelijk kern-moment van het gevoelsaspect, maar een duidelijke *anticipatie* op de zin-kern des rechts, welke laatste dus nimmer haar *oorsprong* in het gevoel kan vinden, evenmin als het mathematisch ruimtelijk aspect zijn oorsprong kan vinden in de bloot analogische gevoelsruimte (tast-, gehoor- en gezichtsruimte).

Wie over de *grondslagen* der rechtswetenschap schrijft, kan niet volstaan met de algemeen *modale* structuur-wetmatigheid te onderzoeken, die aan alle mogelijk positief recht naar zijn rechtelijke geaardheid ten grondslag ligt. Hij heeft het oog te richten op die *typische* structuur-wetmatigheden, die zich binnen de (alle modale aspecten der empirische werkelijkheid omspannende en tot typische totaliteiten groepeerende) *structuren der samenleving* in het rechtsleven zelve geldend maken, en die zich uit de algemene modale geaardheid van het recht niet laten verklaren, omdat zij de laatste juist individualiseeren. Het staatsrecht, het burgerlijk privaatrecht, het interne (niet staatsch) bedrijfsrecht, het interne kerkrecht, het publieke volkenrecht enz. enz. hebben hun typische structuurprincipes en rechtsbeginselen, die onverbrekkelijk samenhangen met den innerlijken aard der samenlevingskringen, waarbinnen zij gelden. En ook het nog ongedifferentieerde, primitieve volkenrecht heeft een typische aard, die door de ongedifferentieerde structuur der primitieve levensverbanden bepaald is.

Ten aanzien van deze typische rechtsstructuren doet zich een soortgelijk probleem voor als ten aanzien van de modale structuur van het juridisch aspect in haar verhouding tot die van andere aspecten. Men kan haar onderlinge verschillen niet bepalen zonder de grondslag van een transcendentale idee van haar onderlinge verhouding en innerlijken samenhang. Daarom is een structuur-theorie van de menselijke samenleving een tweede noodzakelijke grondslag van de rechtswetenschap.

KRANENBURG echter ziet de verhouding tussen de theorie der samenleving en de rechtswetenschap geheel anders (blz. 173 e. v. onder het hoofd „Rechtswetenschap en sociologie”). Volgens hem is de sociologie, voorzover zij niet tot een bloot verzamelwoord voor andere wetenschappen wordt, maar op een eigen onderzoekingsveld wil aanspraak maken, een wetenschap, die het wezen der groep en de groepsvorming als zodanig bestudeert. „In deze opvatting”, zo schrijft hij, „is nu de rechtswetenschap geen deel van de sociologie, want haar object is een ander, nl. de rechtswetenschap en de rechtsvorming. Wel staan sociologie en rechtswetenschap weer met elkaar in verband, soms in nauw verband, want in de groep doen zich rechtswetenschappen voor, en voor een deel van het recht is omgekeerd de groepsvorming van veel belang, zo bij het staatsrecht, het verenigingsrecht en tot op zekere hoogte (!) ook het familierecht. Zij zijn dus over en weer hulpwetenschappen en zullen verstandig doen van elkaars methoden en resultaten zoveel mogelijk kennis te nemen”.

Het hier door KRANENBURG aan de sociologie gestelde dilemma, zijn positiekeuze daarin en zijn daaruit voortvloeiende opvatting inzake de verhouding van de rechtswetenschap tegenover de theorie der samenleving, is weer het gevolg van een m. i. oncritische probleemstelling.

De sociologie is naar haar aard geen sociale vakwetenschap, zoals de rechtswetenschap of de economie, die de empirische werkelijkheid onder een bepaald *modaal gezichtspunt* onderzoeken. Er bestaat geen bijzonder

„sociaal aspect”, gelijk de zgn. formeele richting in de sociologie heeft trachten te suggereeren.

De modale aspecten zijn reeds onder de sociale vakwetenschappen opgedeeld. De samenlevingsverhoudingen fungeren niet in een bijzonder aspect, maar in *alle* aspecten zonder onderscheid. Maar het zijn juist de onderscheiden *typische totaal-structuren* der sociale verhoudingen, en haar onderlinge vervlechtingen, die door geen vakwetenschap als zodanig „zelfstandig” kunnen worden onderzocht, omdat zij de aspecten op typische wijzen tot een *geheel* groepeeren. Hier ligt het noodzakelijk onderzoekingsveld van een structuurtheorie der samenleving, die aan alle sociale vakwetenschappen ten grondslag moet worden gelegd.

Als modaal aspect van de samenleving kan het recht slechts binnen zulke typische sociale structuren fungeeren en deze laatste bepalen alle *typische* geaardheidsverschillen, die zich in het recht der verschillende levenskringen openbaren. Er is dus niet een *deel* van het recht, waarvoor het inzicht in de sociale structuren van geen of minder belang zou zijn. In zijn „Algemeene Staatsleer” (blz. 20) heeft KRANENBURG de empirische sociologie als theorie van de groepsvorming met de „sociale psychologie” vereenzelvigd.

Hier openbaart zich weer de invloed van diezelfde psychologistische oorsprongsidee, die zich ook in KRANENBURG's rechtstheorie geldend bleek te maken. En het is deze oorsprongsidee, die hem belet de eigenlijke structuurproblemen in recht en samenleving te zien. Zo weet zij de sociale „groepen” wat betreft hun *innerlijken aard* niet anders te onderscheiden dan naar hun variabele *subjectieve doelstellingen*. En daar de staat zich ongeveer alle doelstellingen kan kiezen, die men ook bij private „groepsvorming” kan aantreffen, vindt de schrijver dus ook geen principieele geaardheidsverschillen tussen den staat en de overige levenskringen.

En zo komt hij in de juridische competentiekwestie tot een uitspraak (blz. 123), die bijna woordelijk in v. JHERING's *Der Zweck im Recht* is terug te vinden, waar het recht slechts als „Politik der Gewalt” fungeert, ofschoon KRANENBURG natuurlijk deze rechtsopvatting zelve verre van zich wijst: „De grootere rechtsgemeenschap omvat de kleinere groepen; wat door de grootere gemeenschap tot onrecht is gestempeld, kan door de kleinere niet als recht worden gesteld”. De schrijver hanteert hier — zonder zich hiervan critisch bewust te zijn — weer een transcendentiaal-sociologische idee i.z. de onderlinge verhouding en samenhang der theoretisch te onderscheiden sociale structuren. Hij vat ze in het dogmatisch universalistisch schema van het geheel en zijn deelen en groepeerd ze hier naar het quantitatief gezichtspunt: grooter en kleiner. Een apert *oncritische* wijze van aanvatting van het hier in 't geding komend transcendentiaal grondprobleem der sociologie! Is de staat Monaco groter dan een wereldbedrijf als de Bataafsche, of is de Nederlandsche Staat grooter dan de Roomsche kerk? Of slaat het criterium „grooter kleiner” misschien op den omvang der subjectief gekozen doelstellingen? Maar dat zou tot de onmogelijke conclusie voeren, dat de staat in een tijd van uiterst beperkte doelstelling (wat aan zijn innerlijke aard en structuur niets verandert) geen oorspronkelijke rechtssfeeren zou kunnen geldend maken, waarbinnen hij aan in doelstelling rijker gevarieerde private groepen de wet zou kunnen stellen! En is dit wellicht een uitvloeisel van de evenredigheidswet volgens KRANENBURG's conceptie daarvan? Dan moet ik zeggen, dat daaruit nog te meer zou blijken, dat deze conceptie met het *juridisch* evenredigheidsbeginsel niets van doen heeft.

Want dit beginsel verzet zich principieel tegen iedere nivelleering van den

innerlijken aard der typische rechtssfeeren en tegen de toekenning van oorspronkelijke rechtsmacht naar een niet-rechtelijken quantitatieven maatstaf (b.v. het ledental). Maar in KRANENBURG's formulering van het evenredigheidsbeginsel is reeds implicite, en in innerlijke tegenspraak met zijn eigen opvatting inzake de verhouding tussen rechtswetenschap en sociologie, de *sociologische grondslag* voor deze theoretische nivellerende gelegd, waar ze er van uitgaat, dat er tenslotte slechts één rechtsgemeenschap bestaat, terwijl er in onze gedifferentieerde samenleving een grote *verscheidenheid* van *principeel verschillend gearde* typische rechtskringen aanwezig is, welke oorspronkelijke rechtsmacht structureel naar de wet van het *juridisch evenwicht* is afgegrensd. Wie de onderlinge verhouding en samenhang tusschen deze rechtskringen in het schema van het geheel en zijn deelen vat, heeft het *juridisch evenredigheidsprincipe* reeds terzijgesteld en heeft in beginsel geen deugdelijk verweer tegen de verabsoluteering van de rechtsmacht van dien typischen rechtskring (den staat, dan wel de georganiseerde staten gemeenschap), dien men tot *geheel*, tot *totaliteit* van alle andere heeft geproclameerd. En zulk een verabsoluteering kan nimmer *rechtelijken* zin hebben.

KRANENBURG zal hier tegenwerpen: maar ik erken de grondrechten van den mensch! Ik weet dit en ben ook niet vergeten, dat de schrijver daaraan een meer dan bloot positief-rechtelijke betekenis toekent. Maar deze grondrechten hebben in zijn gedachtengang toch slechts een *hypothetischen* grondslag en liggen in zijn „grondwet van het rechtsbewustzijn” niet zelve opgesloten.

„Wanneer de mensch als subject, als rechtsgenoot wordt erkend, dan mag hij in zijn vrijheid . . . niet worden belemmerd zonder voldoende rechtsgrond” zo merkt hij op blz. 95 op (ik cursiveer). Wanneer dus deze erkenning niet of niet meer aanwezig is, dan mag dit volgens KRANENBURG *wel*. En de situatie is tegenwoordig juist deze, dat in een groot deel der wereld de „rechten van den mensch” geen feitelijke erkenning meer vinden, al worden ze op papier in de fraaiste formuleringen gewaarborgd.

Het gaat bovendien niet slechts om de rechten van den *mensch* als enkeling. Ook deze rechten zullen niet veilig zijn bij miskennis van de structureele orde voor de samenleving, die een hechteren grondslag en oneindig hooger en oorsprong heeft dan een vermeend autonoom vormgevend menschelijk bezijn en zijn subjectieve sociale doelstellingen.

Maar ik moet mijn bespreking beëindigen. De schrijver zal wellicht de indruk krijgen, dat ik niets dan critiek voor zijn geestesproduct over heb. Dit zou een misverstand zijn. Waar hij zijn boek aankondigde onder de titel „De grondslagen der Rechtswetenschap” moest ik ter wille van de wetenschappelijke eerlijkheid het volle licht der critiek concentreeren op de wankeelheid van zijn *grondslagen*. Maar er blijft, afgezien daarvan, in zijn werk zooveel te waarderen, dat ik de bestudeering ervan als een innerlijke verrijking ervaren heb. En daarvoor wil ik hem tenslotte mijn oprechte hulde en dank betuigen.

DOOYEWEERD.